

АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ СПОНУКАННЯ НА МАТЕРІАЛІ «СОЛОДКОЇ ДАРУСІ» М. МАТІОС (УКРАЇНСЬКИЙ ТЕКСТ І ЙОГО ХОРВАТСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД)

Даскалюк Оксана Любомирівна,

кандидат фармацевтичних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-6977-6961

У статті розглянуто, якими мовними засобами адресанти спонукають до дії співрозмовника, як добирають граматичні форми до таких комунікативних потреб, яку стратегію вибудовують. Матеріалом дослідження послужила драма на три життя “Солодка Даруся” Марії Матіос, мова героїв якої – це мова буковинського села з його комунікативно-поведінковими традиціями.

Основну увагу було приділено тим мовним засобам, які передають вольовий вплив мовця, з побічним аналізом реплік-відповідей або невербальної компоненти ситуації. Герої твору активно послуговуються як імперативом, так і його функційно-семантичними еквівалентами, що відповідає розумінню як ситуації, так і стратегії з підбором ефективних, на думку мовця, тактик для досягнення мети. Такий аналіз не лише розкриває багатство мовних засобів для передання спонукальної інтенції (в усьому її розмаїтті: від благання до наказу), а й демонструє її дію, хай і в моделі, якою є художній текст. Також увагу звернуто на апелятивні засоби мови, які підсилюють спонукування, допомагають зацентруватися на особі адресата і ставленні до нього мовця. Наприклад, прийняте у громаді викання, перехід на ти, епітети для підсилення звертання тощо.

Аналіз комунікативної ситуації дозволяє не лише описати мовні засоби, вжиті для досягнення комунікативної мети, а й зосередитися на ефекті їх використання, відстежити, чому саме так вибудовує свою розмову герой, які чинники впливають на таку комунікативну поведінку, наскільки ефективним є використання тих чи тих засобів вольового впливу. Текст “Солодкої Дарусі” багатий на різноманітні мовні одиниці із семантикою спонукування, притаманні українській мові, а тому паралельний розгляд їх перекладу на хорватську дасть змогу проаналізувати близькість цих мовних систем з погляду граматики апеляції. Усі описані ситуації можна також розглядати із погляду стилістики тексту, адже все, що служить для кращого сприйняття написаного, його впливу на реципієнта, є предметом вивчення стилістики.

Ключові слова: комунікативна ситуація, стратегія, тактика, спонукування, вольовий вплив, мовець, адресат, хорватська мова, імператив, функційно-семантичні еквіваленти.

Daskaliuk Oksana. Analysis of directive communicative situations based on M. Matios's Sweet Darusia (original Ukrainian text and its Croatian translation)

The article examines the linguistic means by which speakers prompt their interlocutors to act, how they select grammatical forms to meet such communicative needs, and which strategies they employ. The material of the study is the three-act drama Sweet Darusia by Maria Matios, whose characters' speech reflects the language of a Bukovinian village with its communicative and behavioral traditions.

The focus is on linguistic devices that convey the speaker's volitional influence, with additional analysis of response replicas and the nonverbal components of the situation. The characters actively employ both the imperative and its functional-semantic equivalents, which reflects their understanding of the situation and their strategy in selecting effective, from their perspective, tactics to achieve the goal. Such an analysis not only reveals the richness of linguistic resources used to express directive intention (in all its diversity, from pleading to commanding) but also demonstrates their impact, albeit within a modeled context of a literary text. Attention is also paid to the appellative means that reinforce the directive force, helping to highlight

the addressee and the speaker's attitude toward them—for example, the community-accepted use of formal address, a shift to informal forms, or epithets that intensify vocatives.

The analysis of the communicative situation makes it possible not only to describe the linguistic tools employed to achieve communicative aims but also to assess their effect, trace why a character structures their discourse in a particular way, which factors influence such communicative behavior, and how effective different volitional strategies are. The text of Sweet Darusia is rich in linguistic units with directive semantics characteristic of the Ukrainian language; therefore, a parallel analysis of their Croatian translation allows for exploring the closeness of these linguistic systems from the perspective of appeal grammar. All the described situations can also be considered from a stylistic viewpoint, since everything that serves to enhance the perception of the written text and its impact on the recipient falls within the scope of stylistics.

Key words: *communicative situation, strategy, tactic, directive speech act, volitional influence, speaker, addressee, Croatian language, imperative, functional-semantic equivalents.*

Вступ. Спонукальна функція мови є однією з ключових, а тому постійно перебуває в орбіті мовознавчих досліджень: і коли мову описували й вивчали як систему (формально-граматичний підхід), і як засіб комунікації з усією палітрою функційно-семантичних особливостей з урахуванням дійових осіб (їх комунікативно-граматичних характеристик). Саме тому наказовість вже достатньо досліджена і з боку граматичного, і комунікативного, і прагматичного, проте і надалі залишається предметом зацікавлення через особливу представленість як у різних мовах (а також культурах), так і в різних ситуаціях спілкування. Пропоноване дослідження лише поглибить розуміння цієї мовної функції і з погляду зображення авторського задуму та ходу сюжету (як засіб розвитку подій, а не лише комунікації), використання комунікативних тактик, притаманних певній місцевості, а також для порівняння мовних засобів передання вольового впливу у двох споріднених мовах.

Формально-граматичний підхід розглядав спонукальну категорію як сферу реалізації лише наказового способу дієслова (О. Шахматов, О. Пешковський). Із розвитком функційного підходу спонукальність починають вивчати як реалізацію певної мовної ситуації, увагу зосереджують на граматичній природі присудка речень, який фіксує волевиявлення мовця спрямоване до адресата. Таким чином палітра мовних засобів волевиявлення значно розширюється, тут опиняються й інфінітивні речення, речення з модальними присудками, перформативами, питальні синтаксичні конструкції (Н. Валгіна, І. Вихованець, П. Дудик, А. Загнітко, М. Каранська, О. Пономарів, М. Скаб, С. Шабат-Савка та інші). Природа спонукання і засоби її передання стають окремими темами як класичних граматик,

так і спеціальних досліджень (Л. Бережан, С. Мясоедова, Л. Умрихіна, Н. Швидка та інші). Поле досліджень охопило і граматичні особливості категорії наказового способу, і функційно-семантичні характеристики мовних засобів передання спонукальності, і семантичні відтінки самого волевиявлення з описом найпоширеніших способів фіксації: від благання до категоричної вимоги. Також маємо вже й праці з опису мовних засобів спонукання в різних мовах (У. Канторчик, Е. Коморовська, І. Лисакова, Т. Веселовська), щоправда, тут розглянуто прагматику спонукальних мовленнєвих актів в мовах німецькій, польській та російській. Проте праці згаданих дослідниць ще раз звернули увагу на особливість вияву спонукальної інтенції в різних мовах, а з ними й культурах.

Мета нашого дослідження – проаналізувати роль маркованих мовних засобів спонукання в комунікативних ситуаціях вольового впливу, а також випадки вживання їх трансформованих варіантів та функційно-семантичних еквівалентів, з порівнянням їх перекладу на хорватську мову. Окреслена мета передбачає розв'язок таких завдань: 1) описати функції мовних засобів спонукання в комунікативних ситуаціях волевиявлення, 2) з'ясувати, як вибрана форма для передання спонукання впливає на розуміння подій і розвиток сюжету, 3) надати функційно-прагматичну характеристику використаним мовним засобам, 4) подати до кожного використаного засобу спонукання його переклад хорватською мовою з коротким коментарем. Дослідження передбачає з'ясування ролі мовних одиниць, що передають спонукання, в сюжеті художнього тексту (складного як за написанням, так і за сприйняттям) та особливості їх перекладу на хорватську мову.

Комунікативні ситуації спонукання (волевиявлення) напрочуд поширені у спілкуванні, адже передбачають передання впливу мовця на адресата, тобто це мовний засіб кооперації людської діяльності. А оскільки людина – істота суспільна, то для неї важливо вміти підтримувати зв'язок з іншими членами спільноти, а також впливати на події, які відбуваються у світі зовнішньому, через вольовий вплив на співрозмовника. Саме тому всі вивчені на сьогодні мовні системи мають у своєму арсеналі засоби для спонукання, що продемонстрували у своєму дослідженні на прикладі імператива О. Володін і В. Храковський, так само як мовам властива підфункція апеляції, природу якої описав М. Скаб, яка важлива для комунікації загалом (можемо загадати мовну функцію апеляції, за К. Бюлером, або функцію впливу, за Е. Сепіром).

“Солодка Даруся” Марії Матіос поєднує в собі багатий авторський текст, який часто заповнює мовчання головної героїні, подекуди може слугувати прикладом внутрішнього мовлення, та репліки діалогів, які спеціально подекуди виділено курсивом (загалом курсив вживано в тексті і для позначення сенсових слів, наприклад *конфета*, яка є тригером для героїні). Саме така незвична структура оповіді дала підстави називати твір романом-драмою [1, с. 207], а його мова цікава для досліджень не лише комунікативних ситуацій як моделей спілкування, а й особливостей побудови комунікативної стратегії, підбору тактик, а відтак і мовних засобів для успішної реалізації наміру.

На думку О. Селіванової, “комунікація є процесуальною величиною”, тоді як комунікативна ситуація має субстанціональний характер. Комунікативна ситуація передбачає врахування різноманітних характеристик учасників цього процесу, сам текст, його інтрепретації з погляду усталених норм комунікації в певному соціумі, традицій, ситуативних чинників тощо. Дослідниця слушно вважає, що “комунікативна ситуація є онтологічною формою організації комунікативного процесу, яка характеризується замкненістю, цілісністю, динамічністю” [3, с. 567]. Сутність комунікативної ситуації розкриває Л. Матусевич, зазначаючи, що сама ситуація, будучи “вихідним фактором спілкування, “спонукає людину до комунікативної взаємодії”, “визначає комунікативну поведінку

мовця, способи реалізації його комунікативної інтенції” [2, с. 135].

Текст “Солодкої Дарусі” містить різні варіації комунікативних ситуацій спонукання: від прямого волевиявлення, переданого імперативом, до непрямого, завуальованого під емоційний тиск. Варто відзначити вміння письменниці використати прийняту поміж сільських людей комунікативну традицію для характеристики героїв. Наприклад, говорити одне з одним через пошання “ви” передано не лише через відповідної форми займенники чи дієслова, а й описано в авторському тексті щодо двох основних героїв третьої драми: “*Це, дівранди, в їхньому селі не дивно, коли б вона просто на “ви” казала, як усі інші газдині. А то ж говорить – ніби те “ви” смакує, і пережовує, і розгладжує, і перекочує між зубами, як солодку афинку чи ожину. Уже за одне оте звертання не один би загірб її десь під оборогом чи в гримучому потоці*”. Це ще раз засвідчує багатство тексту “драми на три життя” для комплексних мовознавчих досліджень. У статті розглянемо лише ситуації комунікації між героями, мешканцями села та краю, оминувши цікаву для вивчення тему самоспонукування під час внутрішнього мовлення, також поза нашою увагою залишаться ситуації, коли джерелом спонукання були енкаведівці, оскільки той тип комунікативної поведінки потребує окремого дослідження, а також представники румунської влади.

– Ви, Одокійко, нащо ці рушники купуєте?

– Як нащо? Поза Йорчиху готуюся.

– Та ще рано вам, *бійтеся Бога!*

– *Ніколи не рано думати про завтра. Боятися Бога за щось друге треба, а не за це. Так що й вам радю: купуйте рушники, поки є, бо може не бути.* – *Vi Odokipko, zašto kupujete ručnike? ... bojte se Boga... Nikad nije rano misliti o sutra. Bojati se Boga zbog nečega drugoga treba, a ne radi toga. Tako da i vama savjetujem: kupujte si ručniki dok ih ima, jer može ih nestati...* Приклад типової ситуації спонукання через питальне речення (воно тут йде ще і як початкова фраза з функцією ‘залучення до розмови’) з вокативом (Одокійко), вигуківу форму (бійтеся Бога), предикативний прислівники необхідності (треба), перформатив (радю), наказовий спосіб дієслова (купуйте). Відтінку категоричності додає подвійне заперечення: ніколи не рано... Також наведений уривок є прикладом отих

виділених курсивом реплік, які надають текстові ефекту драми. Як бачимо, переклад містить ті самі граматичні форми для створення спонукального дискурсу.

Приклад стратегічної побудови комунікації, у якій мовець залежний від адресата, розглянемо у наступному уривку.

Тому завжди між сільським роботодавцем і Цвичком відбувалася приблизно однакова розмова:

– А чи не прийшов би ти, Іванку, в понеділок до кошіння? Трави перестоюють, а косаря знайти трудно [...]

– Ну, то приходи, любий Іванку, у вівторок.

– Е-е-е, ні, вівторок – напасний день. У дорогу у вівторок іти не можна. А кошіння – то також дорога.

– А в середу?

– А середа – пісна днина. А я люблю рибу. У вас риби може не бути. А як є, то не така, як треба. Так що не спішіть у середу косити. Або косіть без мене.

– Іване, то прийдеши у четвер?

– У четвер точно що ні. У четвер маю голитися. То також велика робота. А там, дивіться, вже п'ятниця. А в п'ятницю кликали в Петраші на весілля молодого збирати до шлюбу. В суботу маю йти до молодиці. А на це також довгі збори. Так що, вибачіть, Може, прийдіть мене наймати до кошіння на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок – тяжкий день... – А не bi li ti, Ivce, došao na košnju?... – No, onda dođi Ivce, u utorak... – Na put se u utorak ne može ići... – А u srijedu?... – Tako da ne žurite kositi u srijedu. Ili kosite bey mene. – Ivane, dakle doći ćeš u červrtak? ... U červrtak se moram brižati... A onda je, gle, već petak... U subotu trebam ići do mlade... Tako da, izvinite. Možete doći mene unajmiti za košnu za onaj tjedan... Як бачимо, всі граматичні форми перекладу відповідають граматичним характеристикам оригіналу (навіть формально схожі): питальні конструкції, вокатив, додаткове дієслово із семантикою 'змушення, обов'язку', прислівник *треба*.

Отож газда починає спонукування через питальне речення ще й з умовною часткою *би* (такий спосіб вольового впливу використовують до адресата старшого за віком чи вищого за станом або від якого мовець залежить ситуативно). Це доволі м'яке спонукування, що сприймається як прохання. Коли бесіда вже

окреслилася, мовець використовує імператив (*приходи*), пом'якшуючи його звертанням з епітетом (*любий*). Відтак знову питальні конструкції. Цікавими є мовні засоби, підібрані адресатом для відмови: окрім емоційної інформації про важкий чи напасний день, є ще самозобов'язання адресата, оформлені через допоміжне дієслово *маю*, що створює ефект, ніби адресат перебуває під примусом від певних зобов'язань чи подій. Також бачимо в репліках Цвичка й прохібітив, використаний в техніці "розчленування тексту" (парцеляцію), що відповідає розмовному синтаксису: *Так що не спішіть у середу косити. Або косіть без мене*, підсилену лексичним повтором. Це один із видів маніпуляції.

Порівняймо, як вибудовує тактики спонукування Цвичок у розмові, де він залежить від адресата:

Молодий доктор у білому халаті, усміхаючись у ріденький вус, довго дивився на чудну пару, а далі сказав:

– Слухаю вас, шановний.

– Вона не німа, – розвернувся Іван до Дарусі і майже силоміць посадив її на стілець навпроти доктора. – Але вона не говорить. Я хочу, щоб ви так зробили, щоб вона могла говорити. Бо її болить голова від того. – І поклав на стіл докторові дві дрімби і новенький шестигранний напильник.

– Та-а-ак, – доктор устав із-за столу і сів – коліно в коліно – перед Дарусею. – А ти хто? – запитав Івана.

– Як хто? Людина! Іван! – здивувався Цвичок. – Ви дивіться на неї, а не на мене. Я хоч і лихо, бо маю прирослий язик, але говорю, а вона все розуміє, і чує, але мовчить. А ви, розказували люде, маєте тут якийсь гіпноз... або щось виріжете їй, бо мене може не стати, то хто їй pomoже?.. – Slušam vas, poštovani... Ja želim da Vi tako napravite da ona može govoriti... Pogledajte nju, a ne mene... A vi, rekli su ljudi, imate tu nekakvu hipnozu... ili joj nekaž odrežite, jer mene može više ne biti, i tko će njoj pomoći? У перекладі знову маємо цілковиту відповідність граматичних форм.

Наведена ситуація цікава комунікативною поведінкою лікаря, який звернувся до чоловіка, ігноруючи жінку, і швидко перейшов на "ти", а також змінив свою позицію в просторі щодо відвідувачів. Для автора було важливо вказати, наскільки близько доктор сів до Дарусі, натякнувши таким чином

не на турботу, а на прагнення домінувати. Цвичок, навіть перебуваючи в позиції прохача, спонукає через дієслова наказового способу, чітко притримуючись пошанного “ви”, пом’якшуючи прохання апеляцією до слави доктора поміж людей та мотивуванням свого звернення хиткою життєвою позицією Дарусі в разі його, Івана, зникнення. Це типова ситуація прохання, вживана для спонукання адресата, який є соціально вищим від мовця. Також Цвичок спонукав через складнопідрядну конструкцію мети, зі сполучником *щоб*, доєднавши її до ‘я хочу’: це форма інфантильного прохання, що вказує на психологічний рівень героя (в ході опису подальших дій учасників цієї ситуації усе доповниться їх невербальною поведінкою). Коментувати використання *шановний* для називання співрозмовника не будемо, оскільки воно частково відповідає прийнятій думці про не надто позитивне ставлення до того, кого так називають, оскільки має саркастичний або фамільярний відтінок.

Знаходимо у тексті й спонукання до спільної дії (*лишімо*), що важливо для порівняльної частини роботи, оскільки хорватська мова теж має спеціальне закінчення для дієслова наказового способу першої особи множини: *ostavimo*, так само як граматична система цієї мови теж зберегла кличний відмінок (що вже бачили і в прикладі вище).

– *Матір Божя, та вона прийшла топитися! В’яжіть її, Марійо, вона лиши вас до себе підпустить!* – кричала з берега Варвара-злодійка до Дарусиної сусідки, розмахуючи скрученим шнуром від білизни.

Марія довго дивилася, як Даруся із заплученими очима хилиться з боку на бік, зайшовши по груди у льодяну воду, і нарешті тихо сказала:

– *Лишімо її, молодиці... Вона нічого собі не заподіє. Як Бог дасть, так і буде. І не треба її в’язати, Варваро. Краще підв’яжіть собі язик тим шнуром... Розходіться по хатах, жінки, а я тут трохи посиджу кого солодкої Дарусі та й собі піду до свого дурного...* – *Vežite je Marijo... Ostavimo je, ženice... I ne treba nju vezati, Varvaro. Bolje podvežite sebi jezik tim štrikom... Raziđite se kućama, žene, a ja ću tu malo posjediti kraj sladke Darice pa budem otišla svom glupana...* Знову ж таким фіксуємо формальний збіг граматичних форм слів, які передають спонукання.

Ця ситуація також є прикладом, як додають драматизму оповіді вигук та акцент на просодиці, долучення сенсоризмів (*дивилася, льодяна*), а також вміння мовця вибудовувати ситуацію впливу на рівних собі адресатів: від заклик до спільної дії, через апеляцію і різку відмову конкретному адресатові до самоспонукування.

Використання спонукальної частки або вигуку додає динамізму самій розмові:

Увечері Славко бушував на подвір’ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячі зогнили зуби:

– *Дурна!!! Дурна, а цюці не хочеш? На тобі цюцю! На цюцю!* – і кинув жменю барбарисок під самі хатні двері – *Evo ti bombona! Evo bombona!*

...та хтось із шкільників посміювався тихо: “Ади, солодка Даруся знову купатися йде”. За що не раз діставав потиличника від іншого шкільника, трохи розумнішого від себе – “Evo, slatka Darica se opet ide kupati.” Цікаво, що спонукальну частку *на* і діалектний вигук *ади* перекладено одним словом – *evo*, що означає “ось” або “нумо”.

Погроза як заборона дії: “*Най плаває гад проклятий!* – кричав п’яний Славко на всю округу. – *А хто зробить не по-моєму, сам буде у ставу жабів ловити!*” – *Nek’ pliva gad prokleti!* – *kričao je pijani Slavko po cijeloj okolic.* – *A ko ne napravi kak sam rekao, sam bude u jezeru žabe lovio!* У цій ситуації мовець використав діалектний варіант формотворчої частки (*не*)хай, яку використовують для творення третьособових форм парадигми дієслова наказового способу (як стверджують прихильники заповненості всіх особових позицій цього способу, наприклад, В. Ващенко, М. Івченко, М. Леонова) або бажального (як тлумачать цей вид впливу О. Ісаченко, В. Русанівський, М. Скаб). Ми дотримуємося думки, що для імператива важливою є апеляція до безпосереднього виконавця спонукуваної дії, тоді як наявність третьої особи зменшує силу інтенції, знижуючи можливість виконання спонукання, а тому такі конструкції передають дію бажану. Саме їх багато у внутрішньому мовленні героїв, але це буде наступним етапом дослідження. Повертаючись до наведеного уривку, зосередимося на маркерах спонукання: конструкція з *най* звучить як опис ситуації, якої вимагає мовець, а щоб рецепі-

єнти не вагалися у виконанні, додано залякування, оформлене дієсловами майбутнього часу і займенниками, які взяли на себе функцію чіткого окреслення волі ініціатора і особи можливого виконавця.

Текст перекладу містить ті самі граматичні форми, що й оригінал: конструкції з *пек'*, займенники, дієслова у формі майбутнього часу.

Висновки. Отож проведений аналіз ситуацій спонукання з твору М. Матіос “Солодка Даруся” засвідчив, що комунікативна стратегія мовця для досягнення ефективного залучення адресата до виконання очікуваної дії потребує оформлення тактик з дотриманням прийнятих у певному прошарку суспільства норм (тикання, викання, певні форми вока-

тива, спонукання через запитання, умовність, імператив, підрядне мети). Такий докладний розбір з коментуванням вибору тієї чи тієї граматичної форми дозволить укласти комунікативно-поведінкову модель кожного випадку та вивчити, які маркери спонукання можуть створити бар'єр в комунікації. Як ми вже зазначали, плануємо дослідити особливості спонукання й інших героїв цієї драми, які послуговувалися своїми комунікативними стратегіями та прокоментувати відмінності, їх причини і вплив на реципієнтів. Розгляд конструкцій перекладу на хорватську мову засвідчив неймовірну близькість граматики спонукання (апеляції) наших мовних систем, аж до тотожності закінчень імперативних форм.

Література:

1. Борисенко Н. Жанрові особливості роману “Солодка Даруся” М. Матіос. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 207–215.
2. Матусевич Л. М. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі. *Система і структура східнослов'янських мов*. Вип. 10. 2016. С. 134–143.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.

References:

1. Borysenko, N. (2015). Zhanrovi osoblyvosti romanu “Solodka Darusia” M. Matios [Genre Features of the Novel “Sweet Darusia” by M. Matios]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva – Problems of Modern Literary Studies*, 20, 207–215. [in Ukrainian].
2. Matusевич, L. M. (2016). Komunikatyvna sytuatsiia dozvolu v ukrainskomu dialohichnomu dyskursi [Communicative Situation of Permission in Ukrainian Dialogical Discourse]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov – System and Structure of East Slavic Languages*, 10, 134–143. [in Ukrainian].
3. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Problems: Textbook]. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.08.2025

Стаття прийнята 23.09.2025

Статтю опубліковано 27.10.2025